

TARİHÇİ VE EDİP ABDÜRREZZÂK BEY-İ DUNBULÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİH YAZICILIĞINDAKİ ÖNEMİ

THE LIFE, WORKS AND THE IMPORTANCE OF THE HISTORIAN AND WRITER
ABDURRAZZÂK BAY-I DUNBULÎ IN HISTORIOGRAPHY

Fatih PEKOL*

Öz

Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî; Türkiye, İran, Azerbaycan, Irak ve Suriye sınırları dâhil farklı coğrafyalara yayılmış Dunbulî Aşireti'ne mensup, İran'ın XVIII ve XIX. yüzyıldaki önemli müelliflerindendir. Tebriz Beylerbeyi Nef Kuli Han-ı Dunbulî'nin oğlu olan Abdürrezzâk Bey'in İran tarih yazıcılığındaki yeri ve önemi ise İran'ın sosyal, siyasal, kültürel ve edebiyat tarihine dair kaleme almış olduğu eserlere binaendir. 1780 yılında Zendler tarafından müellifin babası Nef Kuli Han-ı Dunbulî'ye Tebriz Beylerbeyliği ita edilince Abdürrezzâk Bey henüz on dört yaşındayken teamüller gereği Şiraz'da bulunan Zend sarayına gönderilmiş ve burada bir süre rehin hayatı yaşamıştır. Müelliflik hayatına da ilk olarak burada başlayan Abdürrezzâk Bey, Zend Sarayında on dört yıl kaldıktan sonra Kaçarların yönetime gelişiyle beraber doğduğu yer olan Azerbaycan bölgesine geri dönmüş ve ölene kadar burada yaşamıştır. Abdürrezzâk Bey, Marağa'da bulunduğu dönemlerde Feth Ali Şah-ı Kaçar tarafından Tahran'a çağırılmış ve 1804 yılında Rus-Kaçar savaşına resmî tarihçi olarak davet edilmiştir. Müellif birçok disiplinde farklı eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin önemli bir kısmı tarih ve edebiyat tarihi alanındadır.

Anahtar Kelimeler: Abdürrezzâk Bey, Dunbulî Aşireti, Zendler, Kaçarlar, Tarih Yazıcılığı.

Abstract

Abdurrazzâk Bay-i Donbolî is a member of the Donbolî Tribe spread across different geographies including Türkiye, Iran, Azerbaijan, Iraq and Syria, and one of Iran's most important writers of the eighteenth and nineteenth centuries. The place and importance of Abdurrazzâk Bay, who was the son of Tabriz Beylerbeylik Najaf Kuli Khan-i Donbolî, in Iranian historiography is due to his works on the social, political, cultural and literary history of Iran. In 1780, when the Zands granted the governorship of Tabriz to the author's father, Najaf Kuli Khan-i Donbolî, Abdurrazzâk Bay was sent to the Zand Palace in Shiraz at the age of fourteen, where he lived as a hostage for a while. Abdurrazzâk Bay, who started his writing career here, stayed in the Zand Palace for fourteen years and then returned to Azerbaijan, where he was born, after the Qajars came to power, and lived here until his death. During his time in Maragha, Abdurrazzâk Bay was summoned to Tehran by Fath Ali Shah-e Qajar and invited to the Russian-Qajar war in 1804 as an official historian. The author wrote different works in many disciplines.

Keywords: Abdurrazzâk Bay, Donbolî Tribe, Zands, Qajars, Historiography.

i Bu çalışma, yazarın Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ danışmanlığında 12.12.2023 tarihinde tamamladığı "Siyasal, Sosyal ve Kültürel Açından Dunbulî Aşireti" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye, 2023).

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: fatihpekol10@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1881-0645

GİRİŞ

İran'da İslam fetihleri ile beraber tarih yazıcılığı önemli bir gelişme göstermiştir (Spuler, 1360, s. 14-15). Bu minvalde ilk dönem kaynaklara bakıldığında İslamiyet'in bölgeye yayılmasının da etkisiyle eserler genellikle Arapça kaleme alınmaya başlamıştır. Bu Arapça eserler, genellikle değerlendirmeden uzak, sadece nakle dayanan taklit ürünlerdir. İran coğrafyasında Farsça eserler, Samaniler döneminde X. yüzyıldan itibaren verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, tarihçilik bağlamında iki ekol ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki "Firdevsî ekolü" olup bu çerçevede yazılan eserler İslam fetihlerine kadar olan İran tarihini şamildir. İran coğrafyasında ortaya çıkan diğer tarihçilik ekolü ise "Beyhakî ekolüdür". Bu ekol çerçevesinde yazılan eserler daha ziyade İslam dönemi hanedanlık tarihlerini havidir. Safevîler dönemine kadar İran'da yaşayan müellifler, ortaçağ İslam tarihçiliğini takip etmiş ve böylelikle önemli eserler vermişlerdir. Bu müellifler söz konusu eserlerini Hz. Âdem'den başlatıp kendi dönemlerine kadar kronolojik olarak sunmaya çalışmış ve dönemin hükümdarlarının buyrukları çerçevesinde sipariş eserler olarak veya patronaj eksenli hazırlamışlardır. Dolayısıyla bu dönem yapıtlarında hükümdarlar ile ilgili birçok övgü, methiye ve naat bulunmaktadır. Bu devrin bazı önemli eserleri arasında; İbn Sinâ'nın M'iracnâme, Nişabûrî'nin Nevruznâme ve Nizâmülmülk'ün Siyasetnâme isimli eserleri gösterilebilir (Pekol, 2019, s. 83).

Selçuklular devrinde İran'da; silsile tarihçiliği, mahallî tarihçilik ve umumi tarihçilik olmak üzere üç tür tarih yazıcılığı olarak ortaya çıkmıştır. Bu türlerden önemli eserler verilmesine rağmen mahallî tarih yazıcılığı diğer türler ile mukayese edildiğinde önemli bir aşama katettiği söylenebilir (Taurî & Gendomanî, 1396, s. 208). Selçuklu sultan ve devlet adamları Farsçanın edebî gelişimini süratle devam ettirmiş ve böylelikle tarih yazıcılığı hızla gelişmiştir. Ancak Selçuklular devrinde yazılan birçok kitap günümüze ulaşmamıştır. Zahîrüddîn-i Nîşâbûrî'nin 571 (1176) yazdığı Selçuknâme isimli yapıt Selçuklular ile ilgili bilgi veren ve günümüze ulaşabilen özel tarih kapsamındaki en eski eserdir. Yine Necmeddin Ebü'r-Recâ el-Kumî'nin 584 (1188) yılında İran'da yazdığı ve türünün Farsçadaki ilk örneği sayılan Târîhü'l-vüzerâ isimli eser Selçuklular devrinin tarih yazıcılığı kapsamındaki önemli eserlerindendir. İran'da tarih yazıcılığı bağlamında asıl gelişme İlhanlılar döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde kaleme alınan ilk önemli yapıt Atâ Melik-i Cüveynî'nin Târîh-i Cihângüşâ isimli eseridir. Bu eser siyasi, sosyal, ekonomik ve dinî içerikler barındırmaktadır. Yine İran tarih yazıcılığının önemli örneklerinden olan Câmiu't-tevârîh isimli eser de aynı dönemde kaleme alınmıştır. Farsça tarih

yazıcılığı İlhanlılardan sonra kısa bir durgunluk sürecine girmiş Timurlular zamanında ise önemli bir aşamaya geçmiştir. Bu dönemde de tarih yazıcılığı önemli ölçüde desteklenmiştir. Bu devrin bazı önemli eserleri arasında; Zafernâme, Mecmau't-tevârih ve Ravzatü's-safâ gösterilebilir. Tarih yazıcılığı hususunda Karakoyunlular ve Akkoyunlular dönemlerinde, Timur ve İlhanlılar devrinde olduğu gibi parlak bir gelişim yaşanmamıştır. Ancak bu devirde de bazı önemli telif eserler verilmiştir. Bu eserler arasında Ebû Bekr-i Tehrânî'nin Kitâb-ı Diyarbekriyye ve Fazlullah b. Rûzbihân el-Huncî'nin Târih-i Âlemârâ-yı Emînî isimli eserleri gösterilebilir (Özgüdenli, 2011, s. 55-57).

Safevî Devleti'nin kuruluş sürecinde, Şah I. İsmail'in devlet kurumlarını Şîî mezhebi doğrultusunda yeniden yapılandırması, özellikle Sünni eğilimli veya mezhep baskısından endişe duyan birçok edip ve yazarın İran'dan ayrılmasına neden olmuştur. Bu dönemde tarih yazıcılığı söz konusu sebeplerden dolayı fazla gelişim gösterememiştir. Ancak yine de XVI. yüzyılda Ahsenü't-Tevârih, Târih-i Cihânguşâ-i Hâkânî ve Lübbü't-Tevârih gibi çok önemli eserler kaleme alınmıştır (Kurtuluş, 2022, s. 158; Sevakıb, 1380, ss. 27-28; Şeşen, 1998, s. 357). Şah I. Abbas'tan başlayarak Safevîlerin inkırazına kadar olan süreçte ise Şîî mezhebinin etkisi eserlerde iyice hissedilmiştir. Bu dönemde silsile tarihleri, genel dünya tarihleri ve mahallî tarihler bağlamında birçok eser yazılmıştır. Safevî devlet bürokrasisinin önemli bir Münşî olan İskender Bey-i Türkmen'in kaleme almış olduğu Târih-i Âlemârâ-yı Abbâsî isimli yapıt dönemin tarih yazıcılığının en önemli eserleri arasında gösterilmektedir. İskender Bey'den sonra birçok müellif yöntem olarak Târih-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî'yi örnek almıştır. Yine XVII. yüzyılda kaleme alınan Hülâsâtü's-Seyr, Abbasnâme, Hold-ı Berin ve Kıssasü'l-Hâkânî isimli eserler de bu dönem için önemli eserleridir (Sefetgûl, 1388, ss. 69-72). Yine Safevî döneminin son yüzyılı olan XVIII. yüzyılda kaleme alınan Târih-i Sultânî isimli eser ise Şah Sultan Hüseyin devrinde yazılmış Safevîlerin devlet tarihini havi önemli bir yapıttır (Aydoğmuşoğlu, 2019, s. 161).

Safevîlerin inkırazından sonra İran'da yönetimi ele geçiren Nadir Şah devrinde de tıpkı Safevîlerde olduğu gibi devlet bürokrasisinde bulunan bazı görevlilerin tarih yazma geleneği sürmüştür. Ancak bu yazarlar Safevî dönemi müellifleri gibi önemli malumatlar verseler de yapıtlarında ki bazı havadisleri olduğu gibi ya da herhangi bir tenkite tabi tutmadan yahut sübjektif şekilde aktarmışlardır. Bu dönemde Mirza Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'nin Cihânguşâ-i Nadirî ile Dürre-i Nâdire isimli eserleri ile Muhammed Kazım Mervevî'nin Târih-i Âlâm Ârâ-yı Nâdirî adlı eserleri önemlidir. Afşarlardan sonra İran'da saltanatı ele geçiren Zendler

döneminde de tarih yazıcılığı önemli ölçüde sürmüştür. Özellikle Kerim Han-ı Zend (1751-1779) döneminde birçok müellif önemli eserler vermiştir. Bu dönemde de bazı bürokratlar eserler vermeye devam etmişlerdir. Bu eserlerin genelinde devrin siyasi, kültürel ve ekonomik durumları irdelenmiş olsa da olayları geniş bir bakış açısıyla nakletme hususunda yetersiz kalınmıştır. Bu eserlerden Mirza Muhammed Kelânter'in Rûznâme-i Kelânter isimli eseri ile Rüstem el-Hükemâ'nın (Muhammed Hâşım Âsaf) Rüstemü't-tevârîh adlı yapıtları önemlidir (Özgüdenli, 2011, s. 57).

Kaçarlar dönemine gelindiğinde ise müellifler genellikle sipariş üzerine tarih kitapları kaleme almışlardır. Bu devirde yazılan eserlerin önemli bir kısmı Kaçar tarihine yöneliktir. Bu dönemde kaleme alınan yapıtların çoğunluğu İskender Bey-i Münşî ve Mirza Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'nin eserleri örnek alınarak yazıldığından bu yapıtlardaki olumsuz yönler tekrarlanmıştır. Bunun yanı sıra bu dönemde Avrupa ile temasların artması neticesinde birçok eser Farsçaya tercüme edilmiştir. Tercüme eserlerin artması ve 1851 yılında "Dârülfünunun" kurulmasıyla birlikte daha tenkitçi bir tarih yazıcılığı ortaya çıkmış ve bu dönemde tarih yazıcılığı önemli bir aşamaya geçmiştir. Bu devirde silsile tarihleri, umumi tarihler ve mahallî tarihler önemli ölçüde gelişmiştir. Tarihçiliğin bu şekilde ivme kazanmasının nedeni Kaçar şah ve şehzadelerinin bu alana duydukları özel ilgiden kaynaklanmaktadır. Bu şehzadeler arasında Cihangir Mirza, Ali Kuli Mirza, Mahmud Mirza ve İmam Kuli Mirza gibi önemli şehzadeler bulunmaktadır. Bu dönemde özellikle Feth Ali Şah-ı Kaçar (1797-1834) tarih yazımını teşvik etmiş ve tarihçileri telif hususunda önemli ölçüde desteklemiştir (Keydarî, 1389, s. 11). İran'da genel tarih yazıcılığı ile paralel ilerleyen şehir ve bölge tarihçiliği, Kaçarlar döneminde Nâsirüddin Şah (1848-1896) devrine kadar sürmüştür. Şehir ve bölge tarihçiliğinin ortaya çıkması; genellikle müelliflerde bulunan aidiyet olgusu, bölge hükümetlerinin merkezî hükümetler ile yakın ilişki kurmak istemeleri ve bölge hükümetlerinin ilmî olarak yükselme isteklerinin bir talebi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu minvalde İran'ın birçok yerinde bölge ve yahut şehir tarihçiliği önemli bir ivme kazanmıştır (Başçı, 2019, s. 65-66). Kaçarlar döneminin çok sayıdaki tarihçi müelliflerinden en önemlileri şunlardır; Mirza Fazlullah Hâverî-Şirazî, Muhammed Sarevî, Mirza Âga Hân-ı Kirmânî, Muhammed Hasan Han-ı İtimâdü's-saltana, Celâleddin Mirza, Muhammed Taki Sipihîr ve çalışmaya konu Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî (Pertevî Mukkâdem, 1388, s. 5; Özgüdenli, 2011, s. 57).

Bu çalışmada Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin tarihçiliği ve bu çerçevede şekillenen yapıtları kronolojik olarak verilmiştir. Bu minvalde müellifin tarihçilik anlayışının döneme etkisi önemli

ölçüde irdelenmiştir. Bu çalışma, betimleyici bir biyografik yöntemle, el yazmaları ve çağdaş kaynaklar temel alınarak hazırlanmıştır.

1. Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin Hayatı ve Mensubu Olduğu Dunbulî Aşireti

1.1. Dunbulî aşireti tarihi

Meftûn mahlaslı Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin mensubu olduğu Dunbulî Aşireti siyasi olarak XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmüş konfedere bir aşirettir. İlk olarak XIII. yüzyılda İsa Bey-i Dunbulî'ye Sökmenabad bölgesinin ocaklık olarak verilmesiyle birlikte Dunbulîlerin siyasi serüvenleri başlamıştır. XV. yüzyılda Akkoyunlular tarafından Şeyh Ahmed Bey-i Dunbulî'ye Hakkâri'nin bir bölümü ile yine bu bölgede bulunan Bay Kalesi'nin verilmesiyle beraber Dunbulîlerin bölgedeki siyasi nüfuzları artmaya başlamıştır (Bitlisi, 2019; s. 344-345; Başçı, 2019, s. 71).

Dunbulî nisvesinin dayandığı Dünbül/Dunbul adından bahseden en eski eser İbn Düreyd (ö.933) tarafından kaleme alınan Cemheretu'l-luga isimli eserdir. Bu eserde ed-Dünbül الدُّنْبُل kelimesinin Arapça olmadığı vurgulanmıştır (İbn Düreyd, 1987, s. 1118). Mes'ûdî (ö.956) tarafından X. yüzyılda kaleme alınan Mürûcû'z-zeheb isimli eserde ise Dunbulîlerden ed-Denabile olarak söz edilmiştir (Mes'ûdî, v. 94a). Mecdüddîn Fîrûzâbâdî (ö.1415) el-Ğâmûsü'l-Muḥîṭ isimli kitabında bu kelimeyi Arapça كُنْفُز Kunfuz kelimesinin vezninde tekil hali ile دُنْبُل (Dunbul) olarak vermiştir (Fîrûzâbâdî, 2014, s. 4492). Bu kelime daha sonra Arapçada nispet eki almış ve (Dunbulî) دُنْبُلِي olarak okunmuştur (Tevfik, 2007, s. 12). Bu kelimenin çoğulu ise Denabile olarak bazı kaynaklarda yer almıştır (Ruhanî, 1382, s. 87). Bu hususta bu aşiretin ismi ile ilgili belirli bir standartın oluşması için Dunbulî kelimesinden istifade edilecektir.

Dunbulîlerin nesebine dair farklı görüşler mevcuttur. Ortaçağ Arap yazarları, Osmanlı arşiv belgeleri ve XVII. - XIX. yüzyıllar arasında İran'da kaleme alınmış bazı kroniklerde Dunbulîler Ekrad/Kürt taifelerinden biri olarak kaydedilmiştir (Mes'ûdî, v. 94a; Zehebî, 1962, s. 293; İbn Nâsırüddin, 1993, s. 70; İbn Hacer el-Askalânî, 1385, s. 575-576; 397 Numaralı Halep Livası Mufasssal Tahrir Defteri, 2010, s. 41-42, 228; İskender Bey-i Türkmen 2019, III/217; Abdürrezzak Bey-i Dunbulî, 1349, s. 44-45). Şerefhan-ı Bitlisi, Dunbulîlerin soylarının Şam Araplarına dayandığını belirtmiştir (Bitlisi, 2019, s. 344). Evliya Çelebi ise Dunbulîlerden Terekeme (Türkmen) Dumbulî kavmi olarak söz etmiştir (Evliya Çelebi, 2010, s. 421). XIX. yüzyılda kahir ekseriyeti Dunbulî müelliflerince kaleme alınmış eserlerde ise bu taifenin Kürtlerin Kurmanc koluna mensup olduğu kaydedilmiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî &

Rüstem Han-ı Dunbulî 1266, s. 117; Hacı Muhammed Ağa-yı Dunbulî, 1265, ss. 249-253, Hamzeh'ee, 2009, s. 62; İştihardî, 1399, ss. 15-51; Nikitine, 1929, s. 113; Papazyan, 1967, s. 218). XIX. yüzyılda Zeynel Abidin Şirvanî tarafından kaleme alınan Büstânü's-seyâhat isimli eser ile Diyanet İslam Ansiklopedisinde Dunbulîlerin Kürt ancak Türkçe konuşan bir aşiret olduğuna değinilmiştir (Kurtuluş, 2020, s. 352; Şirvanî, 1388, s. 847). Tarih-i Kaşan ve Tarih-i Dunbulî isimli eserlerin bazı bölümlerinde bu aşiretin soyu Bermekîlere ve oradan da eski İran şahlarına dayandığı yönünde bilgi paylaşılmıştır (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî & Rüstem Han-ı Dunbulî, 1266, s. 52; Zerrabî, 1379, s. 328). Ancak Muhammed Emin Riyahi, bu bilginin sahil bir bilgi olmadığını, söz konusu müelliflerin böyle bir yol seçmelerindeki maksadın Dunbulîlere soylu bir aidiyet oluşturmak istemelerinden ve Yezidi kimliklerini gizlemekten kaynaklandığını belirtmiştir (Riyahi, 1372, ss. 114-115). Bazı kaynaklarda Dunbulî Aşireti'nin Zaza olduğu vurgulanmıştır (Malmisani, 1996, s. 35; Minorsky, 1991, s. 193; Zilan, 2019, s. 329). Ancak tarihi kaynaklarda bu aşiretin Zaza olduğu ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte Zazaların kendilerini Dimilli/Dimili ve dillerini de Dimili dili olarak adlandırdıkları bilinmektedir. Ancak bazı Zazaların kendilerini Dimilli/Dimili olarak nitelendirmelerinin İran sahasında birçok bölgeyi idare etmiş olan Dunbulî Aşireti ile bağlantısının saptanması için eldeki veriler yeterli değildir (Pekol, 2023, ss. 14-16).

Kürtlerin Kurmanc koluna mensup olduğu düşünülen Dunbulî Aşireti, XV. yüzyılda Akkoyunlu Uzun Hasan ile geliştirdikleri siyasal ve sosyal ilişkiler neticesinde bazı kolları Türkleşmeye başlamıştır. Bu aşiret tarihsel süreç içerisinde Hoy, Çors, Erzurum, Adilcevaz, Çaldıran, Tebriz, Sökmenabad, Kaşan, Şeki, Hakkâri, Kotur ve Bergüşad gibi birçok bölgede yönetimde bulunmuşlardır. Dunbulîler, Zend ve Kaçar hâkimiyeti altında bilhassa Ahmed Han-ı Dunbulî (ö. 1786) döneminde Osmanlı-İran sınırında önemli bir güç haline gelmişlerdir. Ancak 1799 yılında Dunbulîler ile Kaçarlar arasında vuku bulan Moğancuk Savaşı neticesinde yarı müstakil durumlarını kaybedip Kaçarlara bağlı bir beylik olarak siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdir. Dunbulîler bölgelerinde önemli imar faaliyetlerinde bulunmuş inanç olarak sırasıyla Sünniliği, Yezidiliği ve Şiîliği benimsemişlerdir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Dunbulî Aşiretine mensup; Abdürrezzak Bey-i Dunbulî, Hayran Hanım-ı Dunbulî, Hacı Muhammed Ağa-yı Dunbulî, Bahaddin Ağa-yı Dunbulî, Sahibe Sultan-ı Dunbulî, Mahmud Han-ı Dunbulî, Rüstem Han-ı Dunbulî, Melikü's-Şuara lakaplı Fethali Han-ı Seba, M. Taki Behâr ve Zeynelabidin Mütemmin gibi pek çok devlet adamı, tarihçi ve şair yetişmiştir (Pekol, 2023, ss. 9-169).

1.2. Abdürrezzâk bey-i dunbulî'nin hayatı

XVIII. ve XIX. yüzyılın önemli tarihçi, edebiyatçı, hattat ve mütercimlerinden olan Abdürrezak Bey-i Dunbulî, Tebriz Beylerbeyi Necef Kuli Han-ı Dunbulî'nin (ö.1783) oğlu olup 1176/1762-1763 yılında Hoy'da dünyaya gelmiştir. Kerim Han-ı Zend döneminde Tebriz Beylerbeyliği'nin teminatı olarak Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin büyük ağabeyi Fazl Ali Bey-i Dunbulî (ö.1194/1780) Şiraz'da rehine olarak tutulmuştu. Ancak babasının isteği üzerine henüz 10 yaşındayken ağabeyinin yerine Şiraz'da bulunan Zend Sarayına rehine olarak gönderilmiştir. Bu değişim ile Fazl Ali Bey Tebriz'e geri dönmüştür. Böylelikle Abdürrezzâk Bey burada on dört yıl gibi uzun bir süre kalıp tahsil ve ilimle uğraşmıştır (Bahar, 1389, s. 319). Muhammed İstihardî, Tezkiretü'd-Denabile isimli eserinde Kerim Han-ı Zend'in Azerbaycan bölgesine gelişiyle Abdürrezzâk Bey'in babası Necef Kuli Han'a Tebriz Beylerbeyliğini verdiğini ve Necef Kuli Han'ın oğullarından Cihangir Han, İbrahim Han, Hüdadad Han ve henüz 15 yaşında olan Abdürrezzâk Bey'i Fars Bölgesine teamüller gereği rehine olarak götürdüğünü belirtip Abdürrezzâk Bey'in burada 15 yıl kaldığını yazmıştır. Müellif bu süreç içerisinde sürekli Zend vezirleri ve Kerim Han-ı Zend'in yanında yer almıştır (İstihardî, 1399, s. 173-174). Abdürrezzâk Bey, Şiraz'da şair ve edip Mirza Muhammed Nesir Tabib'in yanında bulunmuş ve bu durum yazarlığına önemli ölçüde tesir etmiştir. Müellif burada ilmî sahalarda yer alıp neticede iyi bir tarihçi, edebiyatçı, şair ve hattat olmuştur (Bahar, 1389, s. 319). Abdürrezzâk Bey Şiraz'da rehine olarak tutulduğu zamanlarda kendisi gibi rehine olan ve daha sonra Kaçar Devleti'nin ilk şahı olacak olan Ağa Muhammed Han-ı Kaçar'a (1786-1797) yakın durmuştur. Bir gün bu samimiyetin de etkisi ile Ağa Muhammed Han ile Abdürrezzâk Bey'in aralarında şu diyaloglar geçmiştir;

Ağa Muhammed Han-ı Kaçar: Ben saltanat davası güttüğüm için her daim Kerim Han'dan bir bahaneyle eziyet görüyorum, daha bugün bile beni tokatladı.

Abdürrezzâk Bey: Günün birinde senin şah olacağına inanıyorum, o gün gelirse benimle ilgili ne düşünürsün?

Ağa Muhammed Han-ı Kaçar: Ben şah olduğum zaman seni azat edip yüksek mevkilere getireceğim (Riyahi, 1372, s. 277).

Abdürrezak Bey Şiraz'da her daim ilim meclislerinde bulunmuş müellifliğe de ilk olarak burada ilgi duymuştur. Zend Hanedanlığı'nın iç kargaşaları neticesinde Ali Murad Han-ı Zend 1782 yılında hükümeti ele almış ve Abdürrezzâk Bey ile birlikte beylik rehinelerini İsfahan'a götürmüştür. 1785 yılına gelindiğinde Kaçarlar İran'da önemli bir güç merkezî haline gelmiş

ve İsfahan'ı kontrol altına almışlardır. Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar, Abdürrezzâk Bey dâhil burada bulunan bütün beylik rehinelerini serbest bırakmıştır. Böylelikle Abdürrezzâk Bey'de uzun bir aradan sonra Tebriz'e geri dönmüş ve burada telif işleriyle uğraşmıştır (Kurtuluş, 2020, s. 352).

Abdürrezzâk Bey 14 veya 15 yılın ardından kardeşi Hüdada Han-ı Dunbulî'nin (ö. 1205/1790-91) yönetimi altında bulunan Tebriz'e dönmüştür. Ancak bir müddet sonra Hoy beylerbeyi ve aynı zamanda müellifin de amcasının oğlu olan Ahmed Han-ı Dunbulî'nin Tebriz'e saldırması ve neticede Tebriz'i alması ile beraber kardeşleri ile beraber Hoy'a götürülmüştür. Abdürrezzâk Bey ve kardeşleri Hoy'a geldikten yedi ay sonra Hoy Beylerbeyi Ahmed Han-ı Dunbulî'nin bir komplo neticesinde öldürülmesinde aktif rol oynamışlardır. Böylelikle Ahmed Han'ın 1786 yılında ki ölümüyle beraber Hüdada Han-ı Dunbulî tekrardan Tebriz Beylerbeyi olmuştur. Abdürrezzâk Bey de kardeşine yardımcı olmak için Tebriz'e gitmiştir. 1205/1790-91 yılında Serab Hanı Sadık Han-ı Şekâkî'nin (ö. 1800) Hüdada Han'a saldırması neticesinde Abdürrezzâk Bey yardım bulması için kardeşi tarafından Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han-ı Cevanşir'e gönderilmiştir. Ancak yardım gelemeyen Hüdada Han, Sadık Han'a yenilmiş ve neticede öldürülmüştür. Abdürrezzâk Bey de bu haber üzerine Karabağ'ı terk etmiştir. Daha önce Hoy Beylerbeyi Ahmed Han'ı Dunbulî'nin öldürülmesinde aktif rol aldığı için Hoy'a da dönememiş böylelikle Şekâkîler yönetimi altında Tebriz'de kendi konağında inzivaya çekilmiştir. 1799 yılında Hoy Beylerbeyi Cafer Kuli Han-ı Dunbulî'nin (ö. 1814) Kaçarlara isyan etmesi ve neticede yenilmesiyle birlikte birçok Dunbulî ileri geleni Azerbaycan bölgesini terk etmiştir. Abdürrezzâk Bey'de Kaçar şahı Feth Ali Şah'ın emri ile Marağa'ya gönderilmiş ve burada Ahmed Han-ı Mukaddem'e emanet edilmiştir (Riyahi, 1372, ss. 277-278). Abdürrezzâk Bey Marağa'da bulunduğu zamanlarda birçok sıkıntı çekmiştir. Burada zor günler geçiren müellif Ahmed Han-ı Mukaddem'in sert yönetim anlayışını beğenmemiş ve onun otoriter yönetimini eleştirmiştir. Hatta müellif bir Nevruz bayramı merasiminde Ahmed Han-ı Mukaddem'i hicveden bir de beyit okumuştur. Bu beyit şöyledir:

اگر ای چرخ از افلاس عریانی دهی ما را

ز دم تا گوش زر بفتیده ای قورت احمد آقا را

Tercümesi;

Ey felek, bizi her ne kadar üryan ve müflis bırakmışsan da

Ahmed Ağa'yı baştan aşağı altınla örmüş/boğmuş, altınla yutmuşsun.

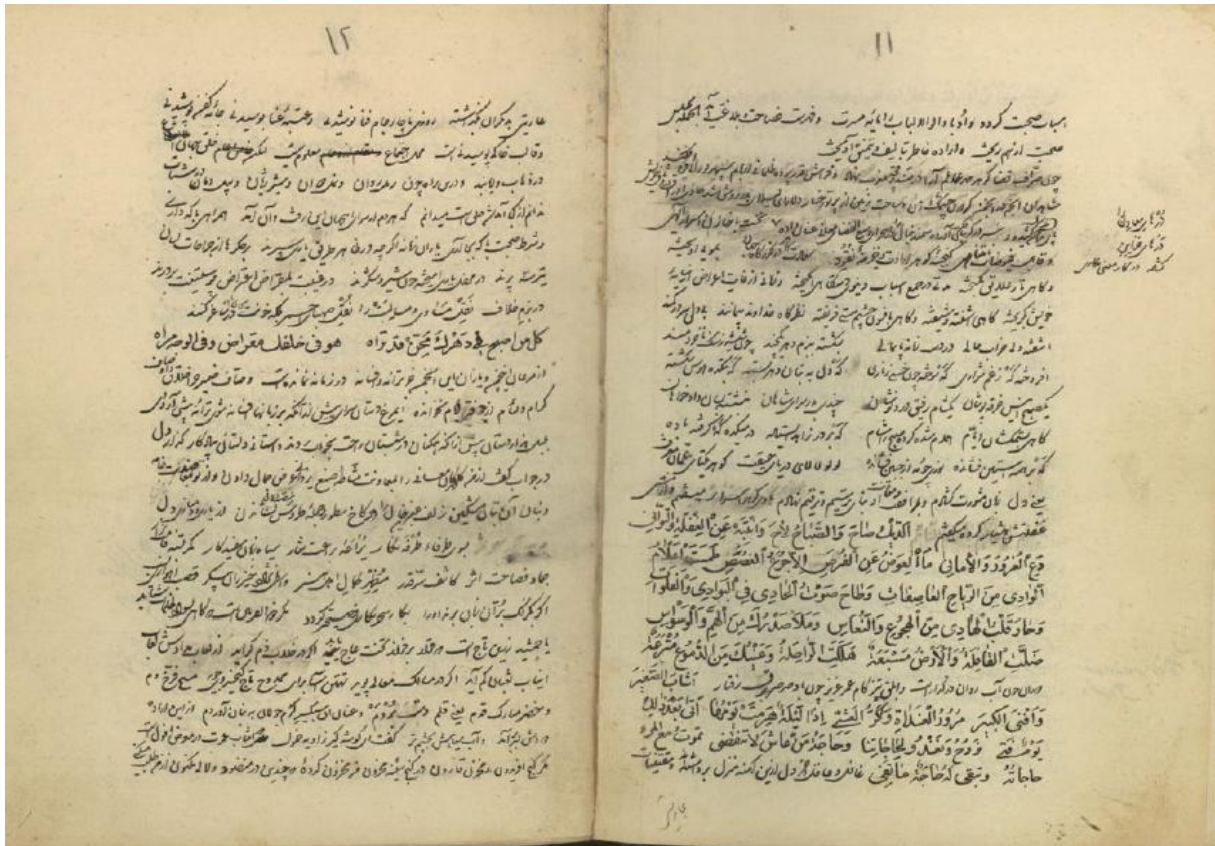
Ahmed Han-ı Mukaddem, Abdürrezzâk Bey'in okuduğu bu beyitten rahatsız olmuş ve onun cezalandırılması için bu beyti bizzat Feth Ali Şah-ı Kaçar'a göndermiştir. Ancak Kaçar şahı bu beyitle Abdürrezzâk Bey'in yazınsal yeteneğinin farkına varmış ve böylelikle onu Tahran'a davet etmiştir. Abdürrezzâk Bey, Tahran'a geldiği zaman Ziyetü't-tevârih isimli eserin yazımı konusunda Mirza Râzî Tebrizî ve Abdülkerim İştihardi'ye yardımcı olmuştur. Müellif, Şehzade Abbas Mirza (ö. 1833) tarafından 1804 yılında gerçekleşen Kaçar-Rus Savaşı'na resmî müverrih olarak davet edilmiştir. Böylelikle Rus ve Kaçar Savaşı'na davet edilen ilk tarihçi olmuştur (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1383, ss. 19-20). Abdürrezzâk Bey bu savaşta Şehzade Abbas Mirza'nın yanında yer almış olup bizzat gördüğü ve kayıt altına almış olduğu olayları Me'âşir-i Sulţânî isimli eserinde işlemiştir (Berrakî, 1384, ss. 88-90). Abdürrezzâk Bey Kaçar-Rus Savaşı'nın ikinci merhalesine katılmadan 1242/1826-27 yılında vefat etmiştir. Bu zattan geriye kendisi gibi tarihçi ve edebiyatçı iki evlat kalmıştır. Bunlar Hacı Muhammed Ağa-yı Dunbulî ile Bahaddin Ağa-yı Dunbulî'dir (İştihardi, 1399, ss. 182-183).

2. Abürrezzak Bey-i Dunbulî'nin Eserleri

Müellif farklı disiplinlerde çok sayıda yapıt kaleme almıştır. Bu eserler aşağıda açıklamalarıyla birlikte verildiği şekildedir.

2.1. Hadâ'iku'l-cinân

Abdürrezzâk Bey, Şiraz'da sürgün hayatındayken başından geçen olayları anlattığı bu eserinde kendi muasırı olan şairlerden hatırı sayılır ölçüde söz etmiştir. Ayrıca eserinde Kerim Han-ı Zend'den, Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar döneminin ilk yıllarına kadar gerçekleşen tarihi olaylar geniş bir şekilde sunulmuştur (Terbiyet, 1378, s. 507). Söz konusu eserin bir nüshası Tahran Meclis-i Şura-i İslami Kütüphanesi nr. 86425/912'de mahfuzdur (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, Hadâ'iku'l-cinân, t.y, v. 1-130). Muhammed Emin Riyahi, Tarih-i Hoy isimli eserinde bu eserin bir nüshasının Dunbulî edip ve şair Melikü's-sûara Bahar'ın elinde bulunduğunu vurgulamıştır (Riyahi, 1372, s. 279). Eser müellifin ilk tarih ve edebiyat deneyimi sayılmaktadır (Bahar, 1389, s. 319). Müellif, eserinde Zend tarihini sunarken bizzat Zend Sarayı'nda bulunmuştur. Bu minvalde dönemin önemli siyasi olayları birincil ağızdan aktarılmıştır.

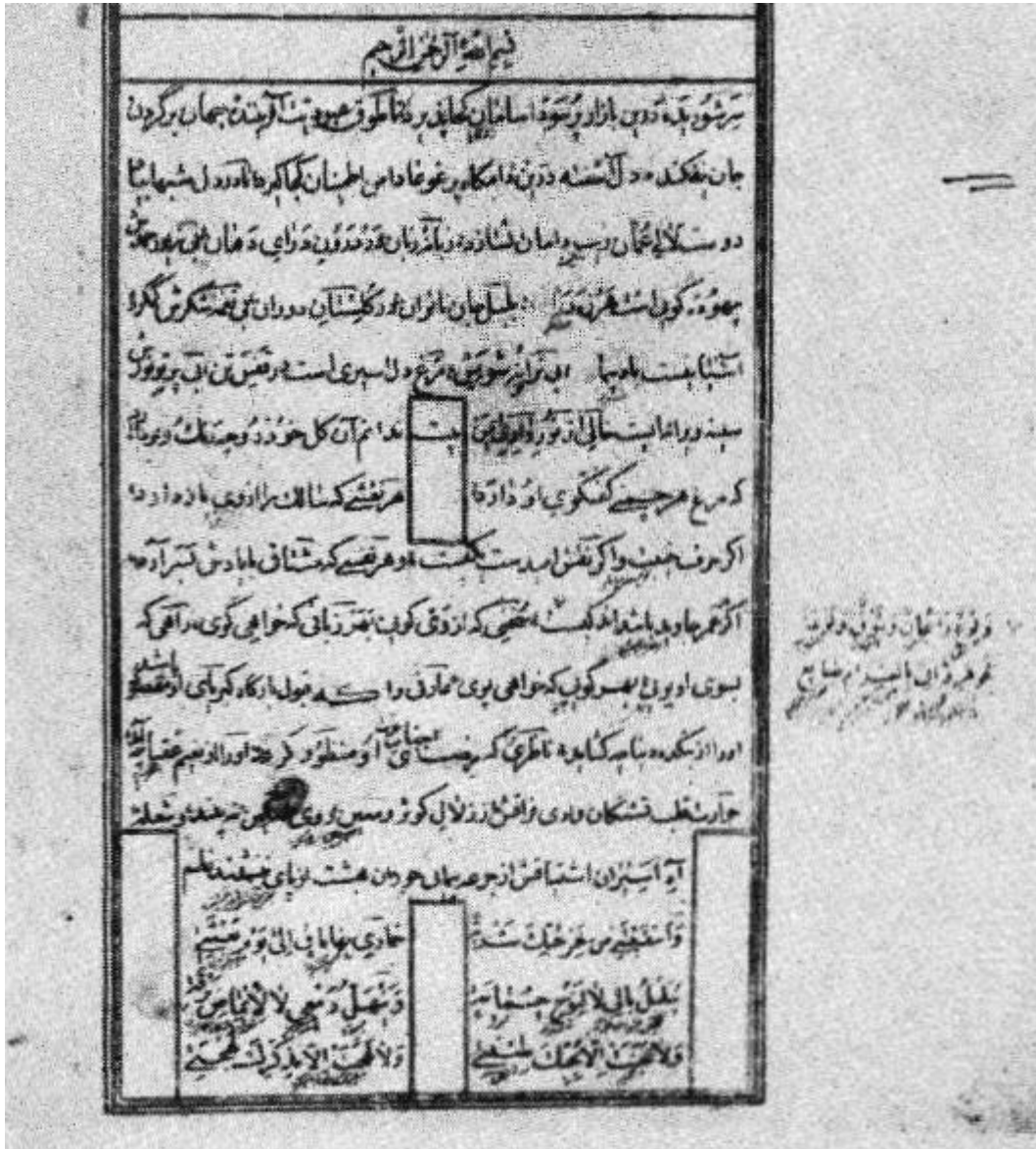


Resim 1. Hadâ'iku'l-cinân isimli yazmadan iki sayfa (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, t.y, Hadâ'iku'l-cinân, s. 11-12).

2.2. Tecrübetü'l-ahrâr ve tesliyetü'l-ibrâr

Müellifin bu eseri Şiraz'da Zend Sarayı'nda kaleme aldığı Hadâ'iku'l-cinân isimli eserin devamı niteliğinde olup XIX. yüzyılın önemli yapıtları arasındadır (Bahar, 1389, s. 320). Feth Ali Şah-ı Kaçar döneminin önemli yapıtlarındandır. Abdürrezzâk Bey, söz konusu eserinde teknik ve yöntem olarak Şerafeddin Abdullah bin Fazlullah Şirazî'yi takip etmiştir. Müellif bu eserde kendi hayatı ve mensubu olduğu Dunbulî Aşireti'nin yanı sıra dönemin şairleri ve şiirlerinden de önemli ölçüde söz etmiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1349, s. Dibace). Söz konusu eserde 1780 Tebriz depremi ve bölgeye etkileri işlenen bir başka konudur (Akasî, 1350, s. 539). Ayrıca müellifin kardeşi Fazl Ali Bey bu depremde hayatını kaybetmiş, babası Tebriz Beylerbeyi Ncef Kuli Han-ı Dunbulî ise göçük altından yaralı olarak kurtarılmıştır (Terbiyet, 1378, s. 507). Müellif bu eserde kendini Meftûn (Vurgun) mahlası ile tanıtmıştır. Eserindeki şiirleri Selçuklu dönemi şiir üslubu olan Sebki Horasanî ile Irakî üslup kapsamındadır. Bu yapıtta verilen nesirde ise Farsçayı etkili kullanmıştır (Bahar, 1389, s. 320).

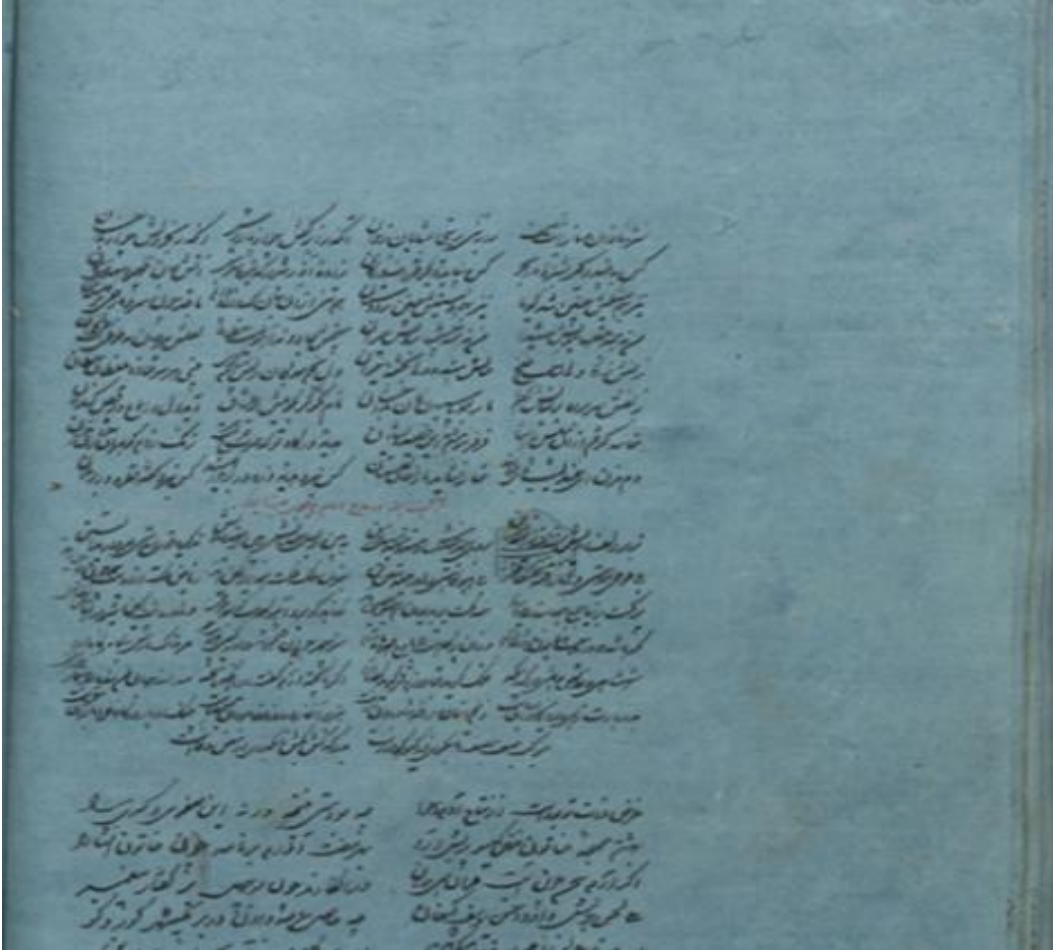
Abdürrezzâk Bey, söz konusu eserini 1228/1813 yılında tamamlanmıştır. Ünlü Dunbulî edip ve şair Melikü's-Şurâ Bahar, bu eseri hicri XII. yüzyılın en önemli şaheseri olarak değerlendirmiştir (Riyahi, 1372, s. 280). Eserin farklı kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. Hasan Kazi Tabatabayî, Sultan İlkarayi'de bulunan el yazma nüsha ile Tahran Meclis Kütüphanesi'nde yer alan nüshayı karşılaştırarak ilk cildini 1349/1970, ikinci cildini ise 1350/1971 yılında Tebriz'de basmıştır (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1349, ss. Dibace, 1-523; Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1350, ss. 1-280).



Resim 2. Tecrübetü'l-ahrâr ve Tesliyetü'l-ebrâr isimli yazmanın ilk sayfası (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1349, s. Mukaddime).

2.3. Nigâristân-ı dârâ

Bu eser, Feth Ali Şah-ı Kaçar döneminde yaşayan şairlerin bir tezkiresi olup 1241/1725 yılında Abbas Mirza-yı Kaçar'ın talebi üzerine kaleme alınmıştır. Eserde 212 şairin hayatı ve şiirlerinin yanı sıra Dunbulî ailesine mensup ünlü şair Feth Ali Han-ı Seba'nın da 4.000 tane beyiti yer almaktadır. Yapıt beş bölümden müteşşekil olup Fars şiir üsluplarından “Bazgeşt” üslubu çerçevesinde kaleme alınmıştır (Başçı, 2019, s. 95). Söz konusu eserin bir nüshası Tebriz'de Said Nefisî'nin şahsi kütüphanesinde yer almaktadır. Bu önemli yapıt iki ciltten müteşşekkil olup 1342/1963 yılında Abdülresul Hayyâmpûr tarafından Tebriz'de tab edilmiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1342, ss. Mukaddime, 1-313).



Resim 3. Tahran Melik Kütüphanesi nr. 1393.04.04311'de mahfuz Nigâristân-ı Dârâ isimli yazmadan bir varak (Abdürrezzak Bey-i Dunbulî, t.y, Nigâristân-ı Dârâ).

2.4. Basiretnâme (İbretnâme)

Bu eser Abdürrezzâk Bey tarafından Polonyalı Judasz Tadeusz Krusinski'den (ö.1756) tercüme edilmiştir. Krusinski, 1707-1725 yılları arasında Şah Sultan Hüseyin devrinde İran'da bulunmuştur. Müellif İran'da bulunduğu sıralarda Safevîlerin inkırazına ve Afganların İran'a yönelik yoğun saldırılarına şahit olmuştur. Bu cümleden söz konusu yapıt Safevîlerin son dönem siyasi ve iktisadi durumunu havi olaylardan müteşekkildir. Müellif eserini Latince kaleme alıp *Tragia Vertensia Belli persici Historia* ismi ile tab etmiştir. Ancak bu eser günümüze ulaşamayıp müellifin yaşadığı dönemlerde birçok dile tercümesi yapılmıştır. Bu tercümelerden biri 1727 yılında Roma'da yapılmıştır. Bizzat müellifin kontrolü altında Fransızca tercümesi de yapılmıştır. Ayrıca yapıtın Almanca ve Türkçe çevrileri de yapılmış olup Türkçe tercümesini İbrahim Müteferrika 1729 yılında Târîh-i Seyyâh ismi ile İstanbul'da basmıştır. İbrahim Müteferrika'nın çevirisi sonraki süreçlerde İran'a getirilmiş ve Abbas Mirza-yı Kaçar'ın emri ile tercüme edilmesi için Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'ye verilmiştir. Abdürrezzâk Bey'de söz konusu eseri Basiretnâme ismi ile Farsçaya çevirmiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1362, ss. 8-12). Söz konusu eserin farklı kütüphanelerde mevcut birçok nüshası vardır. Bunlardan biri Tahran Meclis Kütüphanesi nr. 2309'da mahfuzdur (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, ts, Basiretnâme-el yazması, ss.1-146). Abdürrezzâk Bey'in Basiretnâme isimli eserini Meryem Mir Ahmedî 1362/1983 yılında Sefername-i Krusinski adıyla Tahran'da neşretmiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1362, ss. 8-12). Daha sonra Yedûllâh Kaidî söz konusu eseri 1369/1990 yılında Tahran'da Basiretnâme adıyla yeniden yayımlamıştır (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1369, ss. 1-236).



Resim 4. Tahran Meclis Kütüphanesi nr. 15981/2309' da mahfuz Basiretname isimli yazmanın ilk sayfası (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, t.y, Basiretname, v.1).

2.5. Câmi-i hâkânî

Bu eser Feth Ali Şah-ı Kaçar'ın emri ile kaleme alınıp, İslam öncesi ve İslamî dönem İran tarihini havi konuları içermektedir. Eserin bir nüshası İran Milli Kütüphanesinde mahfuzdur (Riyahi, 1372, s. 281; Terbiyet, 1378, s. 508). Yapıt genel olarak beş bölümden müteşekkil olup birinci bölüm dört kısma ayrılmıştır. Bu bölüm ve kısımlarda genel olarak Hz Peygamberin adaleti, cesareti, sabrı, fazileti, ibadeti ve Allah'a olan tevekkülünden söz edilmiştir. Bu malumatlar manzum ve nesir olarak sunulmuş olup bilgilere ilave olarak birçok beyit verilmiştir. (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, Câmi-i hâkânî, t.y, ss. 12, 75).



Resim 5. İran Milli Kütüphanesinde mahfuz Câmî-i Hâkânî isimli yazmanın ilk sayfası (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, t.y, Câmî-i hâkânî, s. 5).

2.6. Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin Mesnevî-yi Selîm û Selma ile Mesnevî-yi Nâz û Niyâz isimli eserleri

Tebriz Milli Kütüphanesi'nde tek bir cilt içerisinde müellifin Mesnevî-yi Selîm û Selma ile Mesnevî-yi Nâz û Niyâz isimlerinde iki mesnevisi bulunmaktadır. Her iki mesnevi de okunacak durumda olup muhtevasında eserlerin isimleri mevcuttur. Müellifin her iki mesnevisinde de yer yer karamsarlıklar hâkim olup bazı şiirlerinde ise sitemli bir serzeniş mevcuttur. Bu eserler nestalîk yazı stili ile kaleme alınmıştır. Tebriz Milli Kütüphanesi'nde mevcut nüshalarının

dışında başka nüshaları bulunmamaktadır. Müellif Selîm ve Selma mesnevisinde İran şiir üsluplarından “Bazgeşt” şiir üslubunu kullanmıştır. Bu eser üç bölümden meydana gelmiş olup bölümleri ise şöyledir;

Birinci bölüm: Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile ilgili şiirlerin yanı sıra bazı beyitlerde Şîlik vurgusu hâkimdir.

İkinci bölüm; Selîm ve Selma isimli aşk mesnevisinin başladığı bölüm olup toplamda 520 beyitten müteşekkildir.

Üçüncü bölüm; Birçok öğüt içeren beyitler barındırıp mesnevinin en kısa bölümüdür. Mesnevinin bu son bölümünde 44 beyit yer almaktadır. Müellif bu kısımda mesnevinin sonucu ile ilgili bilgiler verip insan ve dünyanın geçiciliği ile şiirler paylaşmıştır. Müellif Selîm ve Selma mesnevisinde eserin ismini bir şiir içerisinde vermiştir. Şiir şöyledir;

از یاری طبع داغم ایام
چون ناز و نیاز یافت اتمام

از قوت طبع معنی آرا
گفتم سخن سلیم و سلمی

تا هر که به نظم من دهد گوش
از نظم دگر کند فراموش

Tercümesi;

Günler kara bahtıma yar olup
Nâz û Niyâz da tamamlandığında
Manayı süsleyecek güce sahip iken (henüz)
Selim ile Selma'nın hikâyesini de söyledim
Böylece şiirimi dinleyen herkes
Başka şiirleri dinlemeyi unutsun.

Müellifin başka bir şiiri de şöyledir;

به اهل دل همیشه کینه دارد

به سینه کینه دیرینه دارد

دل آزادگان زو غرق خون است

چو کارش بخت انسان واژگون است

Tercümesi;

Gönül ehline daima kini vardır

Yüreğinde bitmeyen eski kin(ler) vardır

Hür insanların yüreği ondan sebep kana bulanmıştır

Zira işi insanın bahtı ile o (bahtı) devirmektir (Şahhüseynî & Felahetkha, 1388, ss. 93, 102).

Müellifin diğer mesnevisi olan Nâz û Niyâz mesnevisi de tıpkı Selîm û Selma gibi Safevîlerin son dönemleri, Zendler, Afşarlar ve Kaçarlar döneminde yaygın olarak kullanılan “Bazgeşt” şiir üslubu ile yazılmıştır. Bu eser ilk olarak “Risale-i Mücteba Seferalizade” adlı eserde tahkik edilmiştir. Müellif bu aşk mesnevisinde Horasanî ve Irakî edebî yöntemini kullanmıştır. Bu eserde aşk şiirlerinin yanı sıra bazen de karamsarlık içeren durumlar da hâkimdir (Pûrrüstem, Abdülperver, & Seferalizâde, 1400, ss. 185, 197). Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin Selîm û Selma isimli eseri 1395/2016-17 yılında Ahmed Reza Yameha tarafından yayına hazırlanmıştır (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1395, ss. 1-128).

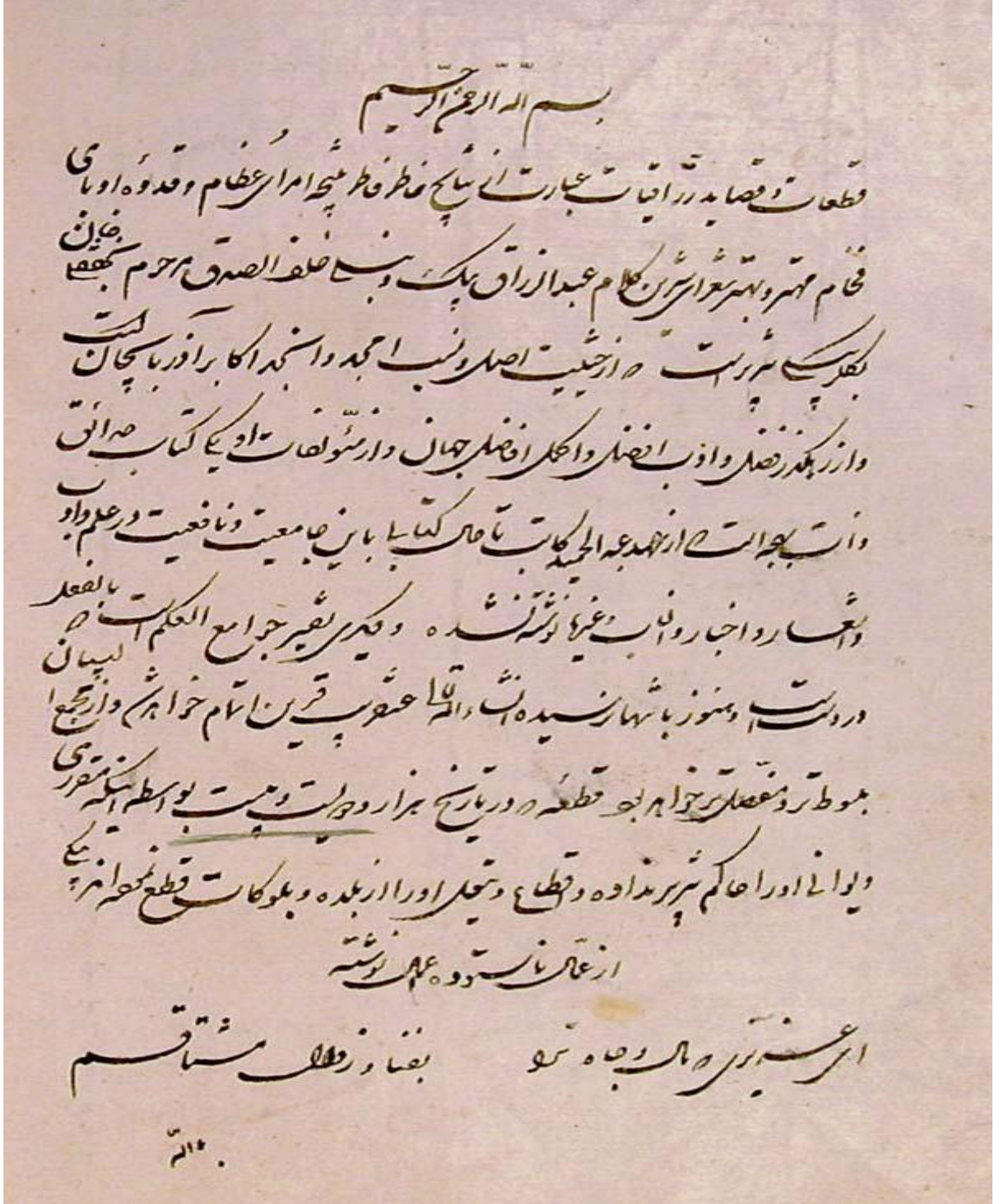
2.7. Riyâzü'l-cenne

Müellifin bu eseri günümüzde mevcut olmayıp Zünuzî-yi Fanî'nin aynı isimli eseri ile karıştırılmamalıdır. Söz konusu eserin birçok nüshasından söz edilse de yapıtın fiziki durumu ile ilgili herhangi bir numune bulunmamaktadır. Muhammed Taki Bahar Melikü's Şüâra, eserin bir nüshasının Muhammed Haşim Mirza Efser'de olduğunu ve onu bizzat gördüğünü vurgulayıp yapıtın muhtemelen Mirza Efser'in varislerinde olduğunu belirtmiştir (Başçı, 2019, s. 87). Muhammed Akasî de eseri Saltanat Kütüphanesinde gördüğünü ve bizzat inceleme şansı bulunduğunu vurgulamıştır. Eseri bizzat incelediğini söyleyen Muhammed Akasî, yapıtın

Dunbulîlerin aşiret tarihini havi olduğunu yazmıştır. Söz konusu eserde Dunbulîlerin Dunbul Kalesi'ne gelmesinin yanı sıra Dunbulî büyüklerinden önemli ölçüde söz edilmiştir (Akasî, 1350, s. 541). Verilen bilgiler ışığında Dunbulîlerin tarihiyle ilgili önemli bir eser olduğu görülmektedir. Bu da Osmanlı-İran sınır boyunda etki etmiş bir hanedanlığın tarihi açısından dikkate değerdir.

2.8. Rezzakîyat

Ebu'l Fazl Muradî, Encümen-i Âsar ve Müfaher-i Ferheng-i İran Kütüphanesi'nde bir yazmayı incelediğini ve bu yazmanın Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'ye ait Rezzakîyat isimli bir eseri olduğunu saptamıştır. Muradî, incelemiş olduğu mecmuada iki eserin kayıtlı olduğunu bu eserlerin ilki, sayfa 1-83 aralığında bulunan Rezzakîyat isimli şiirler mecmuası olduğunu, diğer eserin ise sayfa 83-104 aralığını kapsayan Kaim Makam Farakhanî'ye ait "Cevâmiü'l-kelam" isimli yapıt olduğunu vurgulamıştır. Muradî, eserin kâtibinin Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin öğrencilerinden biri olduğunu vurgulayıp söz konusu yazmanın kırık nestalik yazı stili ile yazıldığını belirtmiştir. Muradî her ne kadar bazı müelliflerin söz konusu eserin müellifinin Meftûn mahlaslı Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî olmadığını vurgulasalar da eseri bizzat incelediğini böylelikle yapıtın yazarının Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî olduğu konusunda emin olduğunu yazmıştır (Muradî, 1389, ss. 119-122).



Resim 6. Rezzakîyat isimli yazmanın ilk sayfası (Muradî, 1389, s. 125).

2.9. Mesnevî-yi hümayûnnâme (Muhtarnâme)

Bu esere, Muhtar ibn Ebu Abdi Sekêfî'nin (ö.687) gazavatlarını içerdiği için Muhatarname de denilmektedir (Riyahi, 1372, s. 281). Yapıt Firdevsî'nin Şahname tarzıyla manzum olarak yazılmıştır (Nahçıvanî, 1328, s. 9). Eser dinî kahramanlık içeren 6.000 beyitten oluşup Kaçarlar

döneminin sosyal ve siyasi yönlerini sunması bağlamında önemlidir (Saghand & Ghaemi, 1401, s. 66). Müellif eseri 1240/1824-25 yılında tamamlamıştır (Nahçıvanî, 1328, s. 9). Riyahi bu eserin bir nüshasının Gülistan Sarayı Kütüphanesi'nde mahfuz olduğunu ancak ona bir türlü ulaşamadığını belirtmiştir (Riyahi, 1372, s. 281). Eserin bir başka nüshası ise Tebriz Merkezî Kütüphanesi Nahçıvanî Koleksiyonu nr.1938'de bulunmakta olup henüz tashih edilmemiştir (Saghand & Ghaemi, 1401, s. 66).

2.10. Me'âsir-i sultânî(ye)

Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, Şehzade Abbas Mirza-yı Kaçar tarafından 1804 yılında Rus-Kaçar Savaşına resmî vakanüvis olarak davet edilmiş ilk tarihçidir. Abdürrezzâk Bey bu savaşta gördüğü olayları Me'âsir-i Sultânî isimli eserinde işlemiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1383, ss. 19-20). Dolayısıyla eserin muhtevasını 1804 yılında gerçekleşen Kaçar-Rus Savaşı ile Feth Ali Şah-ı Kaçar devrinin siyasi olayları oluşturmaktadır. Müellif bu eserinde genel olarak sade ve anlaşılabilir bir dil kullanmış ve kendisinden sonra ki müellifleri bu hususta etkilemiştir (Saghand & Ghaemi, 1401, s. 65). Bu eserde Kaçar Hanedanlığı tarihi de önemli ölçüde anlatılmıştır. Yapıt Kaçar ve Rus savaşını anlatan ilk tafsilatlı eser olup 1804 tarihinden başlayarak 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması'na kadar olan olayları havidir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1383, ss. 9, 32-33). Müellif Rus-Kaçar Savaşının ikinci merhalesini göremeden vefat etmiştir. Böylelikle Mirza Fazlullah Haverî Şirazî, Abdürrezzâk Bey'in katılmadığı Kaçar-Rus Savaşına resmî tarihçi olarak davet edilmiş ve Me'âsir-i Sultânî isimli eseri Târîh-i Zulkarneyn isimli eser ile devam ettirmiştir (Berrakî, 1384, ss. 88-90). Söz konusu eser müellifin ölümünden bir yıl önce Tebriz'de taş baskı olarak basılmıştır. (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1383, ss. 19-20) Bu yapıt İngilizlerin İran elçisi Sir Harford Jones Brydges (ö. 1847) tarafından 1833 yılında "The Dynasty of the Kajars" isimi ile Londra'da İngilizce olarak basılmıştır (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1833, ss. 1-448). Gulâm Hüseyin Sadrî Efşâr eserin Tebriz taş baskısını 1972 yılında Tahran'da yeniden yayımlamıştır (Kurtuluş, Dünbulî, 2020, ss. 352-353). Son olarak Gulâm Muhsin Zergerî Nejâd eseri 1383/2004-05 yılında Tahran'da neşretmiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1383, ss. 1-604).

2.11. Hadîka

Bu eser ile ilgili çok fazla malumat bulunmamaktadır. Eser müellifin Arap şiirini analiz ettiği yapıtları arasında yer almaktadır. Abdürrezzâk Bey bu eserinde Arapça birçok şiiri incelemiş ve bunları Farsçaya tercüme etmiştir (Terbiyet, 1378, s. 507).

2.12. Ravzatü'l-âdâb ve cinnetü'l-elbâb

Müellifin Arap şiirini derinlemesine tahlil ettiği bir diğer eser de Ravzatü'l-âdâb ve cinnetü'l-elbâb isimli eserdir. Eserin yazımı 1223/1808-09 yılında başlayıp 1224/1809-10 yılında tamamlanmıştır. Nahçıvanî söz konusu eserin el yazmasını bizzat gördüğünü ve bu değerli yapıtın Mirza Muhammed Ağa Sikketü'l İslam Kütüphanesi'nde mahfuz olduğunu yazmıştır (Nahçıvanî, 1328, s. 7).

2.13. Hakâyiku'l-envâr

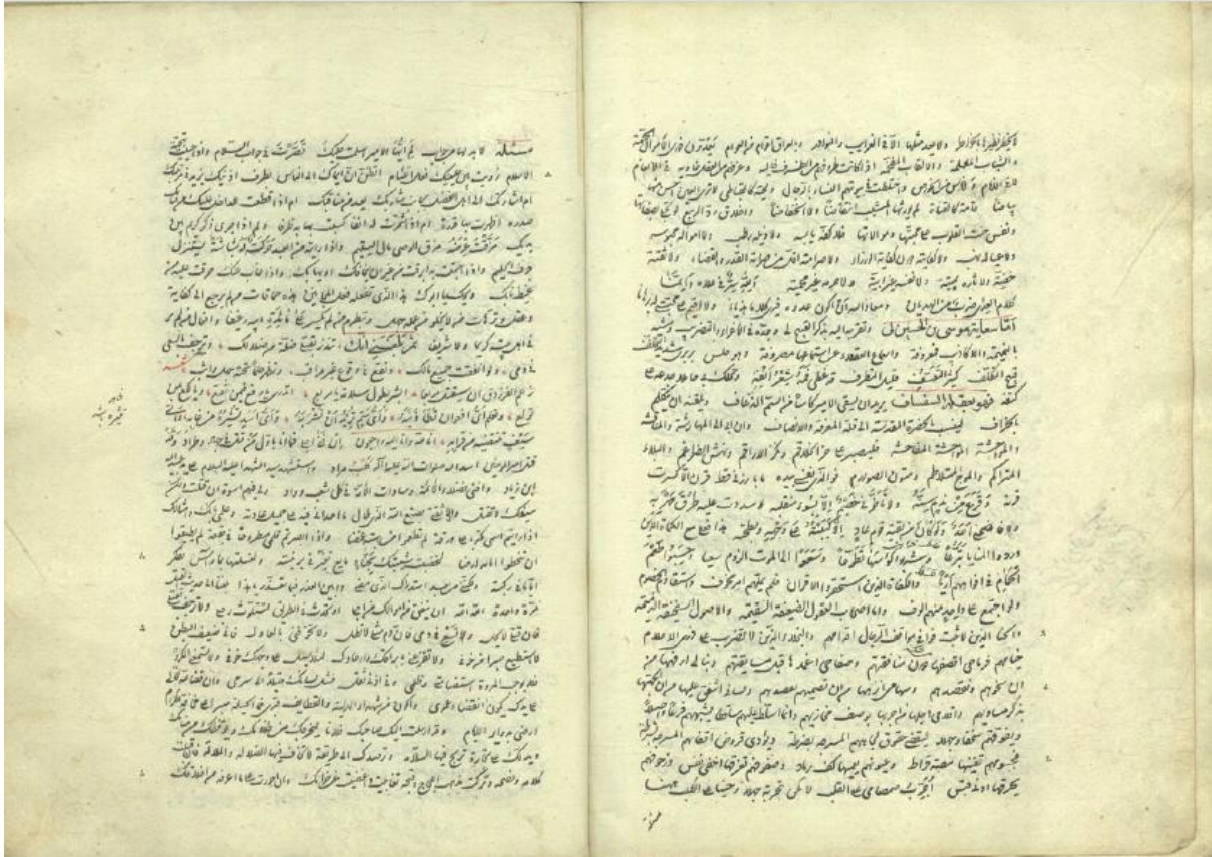
Müellifin Arapça şiir tahlili yaptığı bir diğer eseri de Hakâyiku'l-envâr isimli eserdir. Bu yapıt Farsça kaleme alınmış olup Fars ve Arap şiirinin derinlemesine analizi yapılmıştır. Yapıt 1230/1814-15 yılında telif edilmiştir (Terbiyet, 1378, s. 508).



Resim 7. Tahran Melik Kütüphanesi nr. 1393. 04. 03660/003'te mahfuz Hakâyiku'l-envâr isimli yazmadan bir varak (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, t.y, Hakâyiku'l-envâr).

2.14. Hadâ'iku'l-üdebâ'

Bu yapıt 23 bölümden müteşekkil olup Arap ve Fars şiirine yönelik bir takım eleştiriler barındırmaktadır. Eser ayrıca dönemin siyaset, ahlak ve din anlayışına dair bilgileri de havidir. Bu yapıt 1232/1816-17 yılında tamamlanmış olup Abdürrezzâk Bey tarafından Abbas Mirza Naibü's-saltana adıyla telif edilmiştir. Muhammed Terbiyet söz konusu eserin bir nüshasını Siketü'l İslam Kütüphanesi'nde gördüğünü yazmıştır (Terbiyet, 1378, s. 508). Eserin başka bir nüshası ise Tahran Meclis-i Şûrâ-yı Milli Kütüphanesi'nde nr. 32386 kayıtlıdır.



Resim 8. Tahran Meclis Kütüphanesi Nr. 9169/11892'de mahfuz Hadâ'iku'l-üdebâ' isimli yazmadan varak örnekleri (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, t.y, Hadâ'iku'l-üdebâ').

2.15. Târîh-i dunbulî

Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin tarih alanında kaleme almış olduğu önemli eserlerinden olan bu yapıt müellifin mensubu olduğu Dunbulî Aşireti tarihini havidir. Söz konusu eserin günümüze ulaşan iki nüshası mevcut olup bunlardan biri Tahran Üniversitesi Merkezî Kütüphanesi nr. 3210/824'te diğeri ise Erivan Matenadaran Antik El Yazmaları Kütüphanesi Arap-Rus Koleksiyonu nr. 7938'de mevcuttur. Ancak söz konusu eserin Abdürrezzâk Bey'e ait

olduğu konusu tartışmalıdır. İnceleme şansı bulduğumuz eserin Tahran nüshası 105 varaktan meydana gelip bu varaklar önlü ve arkalı olarak numaralandırılmış olup toplamda 210 sayfadan müteşekkildir. Yapıtın 1. ve 94. sayfalar arası eski İran şahlarından söz edilmekte olup Dunbulî taifesinin Bermekîlere ve oradan eski İran şahlarına dayandığı vurgulanmıştır. Eserin 95. sayfası “Bismillâhırrahmânırrahîm” ile başlayıp yeni bir bölüm/kitap niteliğindedir. Burada ilk bölüme vurgu yapılarak eserin Abdürrezzâk bin Necef Kuli Han’a ait olduğu vurgulanmıştır. Yapıtın bu bölümünde Dunbulî Aşireti’nin İslamiyet’e geçtikten sonraki tarihi beyan edilip Dunbulî beylerinin siyasi ve kültürel faaliyetleri sunulmuştur. Ancak yazmanın 94. sayfasından sonra verilen bazı malumatlarda Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî’den bizzat alıntılar yapıldığı görülmektedir. Bu minvalde “Abdürrezzâk Bey bin Necef Kuli Han-ı Dunbulî’nin beyan ettiği gibi...” ifadeler sıklıkla yer almaktadır. Yine sayfa 159-160 ta Abdürrezzâk Bey’den önemli ölçüde söz edilmiş olup onun devrin âlimi ve onun gibi bir tarihçinin dünyaya gelemeyeceği, şiirinin ise Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin düzeyinde olduğu belirtilmiştir. Sayfa 95’ten itibaren Dunbulî Beyleri’nin tarihi Abbâsîlerden başlayarak XIX. yüzyılın ortalarına kadar getirilmiştir. Sayfa 154’te Ağabeyi Murtaza Kuli Han-ı Dunbulî (ö. 1708-09) ile sorunlar yaşayan Gıyas Bey’e Kaşan bölgesinin tevdi edildiği belirtilip “Bu ailenin şimdiki tarih olan 1266/1850 yılına kadar Kaşan’da etkin” olduğu yazılmıştır (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî & Rüstem Han-ı Dunbulî, 1266, ss. 154, 159-160). Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî’nin 1826-27 yılında vefat ettiği bilinmekte olup eserin Tahran nüshası sayfa 94’ten sonrasının başka bir müellif tarafından yazılma ihtimalini güçlendirmektedir.



Resim 9. Tahran Üniversitesi Merkezî Kütüphanesi'nde mahfuz Târîh-i Dunbulî isimli eserin ilk sayfası (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî & Rüstem Han-ı Dunbulî, 1266, s. 1).

Târîh-i Dunbulî isimli eserin Ermenistan Matenadaran Antik El Yazmaları Kütüphanesi'nde mahfuz olan nüshasında incelemelerde bulunan Hakob Papazyan eserin 253 varaktan müteşekkil olduğunu belirtip bu ciltte üç eser olduğunu bunlardan ilk ikisinin Rüstem Han ibn Ahmed Han-ı Dunbulî'ye, diğerinin ise Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'ye ait olduğunu yazmıştır. Papazyan, Rüstem Han'a ait olduğunu belirttiği eserlerin isimlerinin *İşaretü'l-mezahib* ve *İşaretü'l-edyan* olduğunu belirtmiştir. Papazyan 1266/1850 yılında Rüstem Han'ın öğrencilerinden Ali Ekber Tefrişi'nin Rüstem Han'a ait olan iki eseri istinsah ettiğini de eklemiştir (Papazyan, 1975 ss. 211-214). Ermenistan Matenadaran Antik el Yazmaları

Kütüphanesinde mahfuz yazmalar ile ilgili bilgi veren Kristine Petros Kostikyan da, Târîh-i Dunbulî isimli yazma için XIX. yüzyıla kadar olan dönemin Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî tarafından, sonrasının ise Rüstem Han-ı Dunbulî tarafından yazıldığını belirtmiştir (Kostikyan, 2017, s. 222).

Eserin Tahran nüshasında müellifin Rüstem Han-ı Dunbulî olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yazmanın son sayfasında bir müneccim tarafından Rüstem Han'ın doğum haritası çıkarılıp bu minvalde onun 1266/1850 yılında Hoy'da dünyaya geldiği vurgulanmıştır. Yine yapıtın Erivan nüshasında Rüstem Han'ın doğum haritası verilip onun 1260/1845 yılında Hoy'da dünyaya geldiğine değinilmiştir. Bu bilgilerden Rüstem Han bin Ahmed Han'ın 1266/1850 veya 1260/1845 yılında Hoy'da dünyaya geldiği yazılmıştır. Dolayısıyla eserin bir bölümünün 1266/1850 yılında yazıldığı söylenebilir. Papazyan, yapıtın Erivan nüshasında Rüstem Han'a ait olduğunu belirttiği iki eserin olduğunu vurgulamıştır. Yazmanın tartışmalı diğer bir yönü ise Rüstem Han tarafından 1850 yılında yazıldığı hususudur. Çünkü her iki yazmada da Rüstem Han bin Ahmed Han-ı Dunbulî'nin doğumu 1845 veya 1850 yılı olarak verilmiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî & Rüstem Han-ı Dunbulî, 1266, s. 209; Papazyan, 1967, s. 234).

Papazyan, yazmada bulunan müelliflerden Rüstem Han bin Ahmed Han'ın bir dönem Hoy Hanlığını da yönetmiş olan Ahmed Han-ı Dunbulî'nin oğlu olduğunu beyan edip Târîh-i Dunbulî'den bizzat alıntılanarak Rüstem Han'ın soyunu şöyle vermiştir;” رستم خان ابن احمد خان – Rüstem Han ibn Ahmed Han el-Dunbulî-yi Yahya-yi Kurdê Kurmanc İsa Beglû-i Şemsikî ve Bermekî” (Papazyan, 1975, s. 218). Yazmanın Tahran nüshasında ise Mahmud Han-ı Haver-i Dunbulî'nin, “Târîh-i Nevvâb-ı Mahmud Han” isimli eserinden alıntılanarak Dunbulîlerin soyu şöyle verilmiştir; Rüstem Han bin Ahmed Han bin Hacı Timur Paşa bin Hüseyin Han (ö.1799) bin Ahmed Han-ı Dunbulî (ö.1786) olarak vermiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî ve Rüstem Han-ı Dunbulî, 1266, s. 101). Papazyan Rüstem Han'ın Hoy Hanı Ahmed Han-ı Dunbulî'nin oğlu olduğunu belirtmiştir. Ancak Söz konusu eserin Tahran nüshasında müellif, Hoy Hanı Ahmed Han'ı Dunbulî'nin çocuklarının isimlerini verirken kendi ismini yazmamıştır. Tüm bu bilgilerden Papazyan'ın Rüstem Han'ın Hoy Han-ı Ahmed Han-ı Dunbulî'nin oğlu olduğu iddiası zayıflamaktadır. Dolayısıyla Rüstem Han bin Ahmed Han-ı Dunbulî'nin, Hoy Hanı Ahmed Han-ı Dunbulî'nin (ö.1786) oğlu değil de, torunun torunu olma ihtimali mevcuttur. Ayrıca eserdeki müneccimlerin bilgilerinde 1845 veya 1850 yılı Rüstem Han'ın doğum tarihi olarak verilmiştir. Papazyan ise

1850 yılını eserin Rüstem Han bin Ahmed Han tarafından yazıldığını vurgulamıştır. Dolayısıyla yazmalar arasında daha geniş karşılaştırmalara ve başka malumatlara ihtiyaç vardır.

Hem Tahran nüshası hem Erivan nüshasında eserin ismi bulunmamaktadır. Ancak yapıt genel olarak Dunbulî tarihini havidir. Eser çoğu kez dönem kronikleri ile uyuşmamaktadır. Yapıtın müellifi Dunbulîleri Bermekîlere oradan da eski İran şahlarına dayandırma gayreti içerisinde olup soylu bir nesep oluşturma kaygısı güttüğü tahmin edilmektedir. Ancak müellif Dunbulîleri bazı kısımlarda Kürt taifeleri arasında da göstermiştir. Eserin Tahran nüshasında herhangi bir resim veya portre bulunmazken Erivan nüshasında birçok tasvir mevcuttur. Ayrıca Tahran nüshası 210 sayfadan müteşekkilen Erivan nüshası ise 253 varaktan oluşmaktadır. Papazyan, Erivan nüshasında Rüstem Han'a ait olan iki eserin öğrencisi Ali Ekber Tefrişî tarafından Hoy'da 1266/1850 yılında istinsah edildiğini yazmıştır. Tahran nüshasının son varığında 1266/1850 yılının Rüstem Han bin Ahmed Han'ın doğum tarihi olduğu belirtilmiştir. Ancak Tahran nüshasını incelediğimizde yapıtın Erivan nüshasının belirttiği gibi 1266/1850 yılında yazıldığı görülmektedir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî & Rüstem Han-ı Dunbulî, 1266, ss. 1-210; Papazyan, 1975, ss. 214-217).

Mevcut malumatlar ışığında her iki nüsha arasında önemli farklılıkların olduğu söylenebilir. Hakob Papazyan Erivan nüshasında mevcut cildin içerisinde üç eser olduğunu beyan edip her eserin başlangıcında vakıf belgeleri ve miras ile ilgili bölümlerin olduğunu ifade etmiştir. Yine bu nüshada Rüstem Han'a ait iki dinî eserin içeriğinde yazarın dinî sohbetlere bizzat katıldığı ve din ile ilgili birçok görüş sunduğu belirtilmiştir. Bunların yanı sıra Erivan nüshasında varak 250-253 arasında Rüstem Han'ın seyahat notları olduğu düşünülen bazı notlar verilmiştir. (Papazyan, 1975, s. 214). Ancak eserin Tahran nüshasında zikredilen bu malumatlar mevcut değildir. Dolayısıyla Erivan nüshasının daha geniş ve daha tafsilatlı bir nüsha olduğu düşünülmektedir.



Resim 10. Matenadaran Antik El Yazmaları Kütüphanesinde bulunan Târîh-i Dunbulî isimli yazmada Rüstem Han bin Ahmed Han-ı Dunbulî'nin bir tasviri (Papazyan, 1967, s. 238)

Abdürrezzâk Bey'in bu eserleri dışında Gazel ve Kaside Divanı isimli bir eseri ile ömrünün sonunda kaleme aldığı bir mesnevisinin de bulunduğu bazı müelliflerce belirtilmiştir. Ancak bu eserler ile ilgili tafsilatlı malumatlar bulunmamaktadır (Riyahi, 1372, s. 281; Terbiyet, 1378, s. 509). Ayrıca bazı müelliflerce “Şerh-i Meşair-i Molla Sadra” isimli eserin Abdürrezzâk Bey’e ait olduğu vurgulanmıştır. Ancak Tahran Meclis-i Şura-i İslami Kütüphanesi’nde bir kopyası da mevcut olan bu yapıt Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî’nin kendisi gibi yazar olan oğlu Hacı Muhammed Ağa-yı Dunbulî’ye aittir (Poştdar vd, 1397, ss. 19-22).

3. Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'nin Tarih Yazıcılığındaki Önemi

Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, vaktinin büyük bir kısmını ilmî çalışmalara ayırmış, dönemin önde gelen mütefekkir ve müelliflerindendir. Eserlerinde Fars, nazım ve nesrini etkili kullanmış Arap şiirinin tahlili konusunda ise oldukça mahir bir şahsiyettir (Nahçıvanî, 1328, s. 3). Bu özelliklerinin yanı sıra iyi bir hattat ve mütercim olduğu da bilinmektedir. İsfahan ve Şiraz’da

rehine olarak geçirdiği 14 yıl yazarlığına önemli ölçüde tesir etmiştir. Abdürrezzâk Bey Sebki Hindî sonrası İran Edebiyat Kanonu çerçevesinde oluşan edebî ekol “Bazgeşt” akımının önde gelen yazarlarının yanında bulunmuş ve onlardan hatırı sayılır ölçüde etkilenmiştir. Bu etkilenme çerçevesinde eserlerini akıcı bir dil ile yazabilmiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1383, s. 21). Müellifin nesirdeki üslubu İlhanlılar devri tarihçilerinden Şemseddin Cüveyni, Vassâf ve bunların yanı sıra Şeyh Sad-i Şîrâzî sentezi bir üslubtur. Şiirdeki üslubu ise kendisinden önceki Irakî ve Selçuklu şairlerinin üslubuna yakındır. Dolayısıyla gerek şiirde ve gerekse nesirde Fars dilinin öncüllerinden sayılmaktadır. Müellif Şiirlerinde Meftûn (Vurgun) mahlasını kullanmıştır (Bahar, 1389, s. 320). Rüstem Han-ı Dunbulî eserinde, Abdürrezzâk Bey'in devrin önemli bir mütefekkeri ve tarihçisi olduğuna vurgu yapmış ve nesir konusunda kimsenin ona ulaşamadığını belirtmiştir. Rüstem Han ayrıca Abdürrezzâk Bey'in bilgece bir divanının olduğunu ve onun şiirlerinin dayanak noktasının Mevlana olduğunu yazmıştır (Abdürrezak Bey-i Dunbulî & Rüstem Han-ı Dunbulî, 1266, ss. 160-161).

Müellif, Kaçarlar tarafından 1804 yılında Kaçar-Rus Savaşlarının birinci merhalesine resmî müverrih olarak davet edilmiştir. Bu davet ile Abdürrezzâk Bey'in tarihçilik serüveni önemli bir aşamaya geçmiştir. Çünkü müellif bu savaşta Naibü's-saltana Abbas Mirza-yı Kaçar'ın maiyetinde bulunmuş ve bu savaşta gördüklerini ve deneyimlediklerini ilmî süzgeçten geçirip kaleme almıştır. Bu önemli savaşın ana hatlarını Me'âsir-i Sultânî isimli eserinde işlemiştir. Bu eser müellifin resmî tarihçi olarak katıldığı bir savaş neticesinde kaleme alınması hasebiyle İran tarihçiliğinde önem arz etmektedir. Özellikle Rus ve Kaçar münasebetlerini konu edinmiş tafsilatlı bir eser olmasından dolayı bu dönemin anlaşılması ve irdelenmesi bağlamında başat bir yapıttır (Berrakî, 1384, s. 90). Harford Jones Brydges'in, müellifin Me'âsir-i Sultânî isimli eserini 1833 yılında Londra'da İngilizce olarak yayımlaması Abdürrezzâk Bey'in şöhretinin Avrupa'ya kadar ulaştığını göstermiştir (Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, 1833, ss. 1-448).

Abdürrezzâk Bey, Kaçarlar dönemin geleneksel tarih anlayışının önemli temsilcilerinden sayılmaktadır. Bu tür özellikle Kaçarlar döneminde Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar, Feth Ali Şah-ı Kaçar ve Muhammed Şah-ı Kaçar döneminde daha yaygın olup bu türden birçok müellif önemli eserler kaleme almışlardır. Abdürrezzâk Bey, Şiraz, Kaşan ve İsfahan gibi edebî merkezlere olan bağlılığı neticesinde inşa ve nesir de önemli bir aşama kaydetmiştir. Bu cümleden Bazgeşt mektebi ve üslubuna önemli ölçüde bağlı kalmıştır. Bazı müellifler bu özelliklerinden dolayı onun Sarevî'yi geçtiğini vurgulamışlardır (Pertevî Mukkâdem, 1388, ss. 5-6). Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî Kaçar saltanatının devamını siyasi ve sosyal yönden her şeyin

payesi olarak görmüş ve bu açıdan Kaçar hanedanlığını eski İran şahları olan Keykâvus ve Cemşid'in hanedanlığının bir devamı olarak görmüştür. Yukarıda da işaret edildiği gibi bu durum dönemin tarihçilik anlayışında sıklıklar görülmektedir (Halilî, 1384, s. 32). Mirza Muhammed Ağa Sikketü'l-İslam gibi devrin birçok müellifi eserlerinde Abdürrezzâk Bey'den hatırı sayılır şekilde söz etmişlerdir (Nahçıvanî, 1328, s. 4).

SONUÇ

Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İran'da yaşamış önemli müelliflerden sayılmaktadır. Müellifin mensubu olduğu Dunbulî Aşireti, Azerbaycan'da Nadir Şah-ı Afşar'ın ölümünden (1747) Türkmençay Antlaşması'na (1828) kadar olan ve İran'da hanlıklar devri olarak nitelendirilen dönemde Hoy ve Tebriz Hanlığını idare etmiş olan önemli bir aşirettir. Abdürrezzâk Bey'in müellifliği de ailesinin Azerbaycan'da hâkim olan politik durumu ile önemli ölçüde ilişkilendirilebilir. Çünkü henüz çok genç yaşta teamüller gereği Tebriz Hanlığı'nın bir teminatı olarak Şiraz'da bulunan Zend Sarayı'na gönderilmiş ve burada 14 yıl gibi bir süre rehin hayatı yaşamıştır. Ailesinden ve vatanından uzak oluşu yazarlığına önemli ölçüde tesir etmiştir. Daha sonra Kaçarların İran'da otoriteyi ele almaları sonucunda Azerbaycan bölgesine dönüp kardeşi Hüdadad Han-ı Dunbulî'nin yönetimi altında bulunan Tebriz Beylerbeyliğine yerleşmiştir. Müellif burada politik işler ile çok ilgilenmemiş ancak amcazadelerinin yönetimi altında bulunan Hoy Hanlığı ile önemli politik ve askeri sorunlar yaşanınca kardeşi Hüdadad Han'ın yanında yer almıştır.

Abdürrezzâk Bey, Dunbulî ailesine mensup olmasından da ötürü birçok eserinde sülalesinin tarihine önemli ölçüde yer vermiştir. Bunun dışında birçok eserinde Arap ve Fars şiirinin mukayesesini yapmış ve bu bağlamda birçok şiir kaleme almıştır. Müellif bu şiirlerinde kimi zaman devrin yöneticilerini eleştirirken kimi zamanda aşka ve hayata dair önemli anlatımlar sergilemiştir. Özellikle Kaçar şahı Feth Ali Şah-ı Kaçar tarafından yerleştirildiği Marağa'da, Marağa hanı Ahmed Han-ı Mukaddem'i eleştirdiği şiiri önemlidir. Bu yergi şiirinden sonra Kaçar şahı onun bu yeteneğinden haberdar olmuş ve kendisini Tahran'a davet etmiştir. Daha sonra Şehzade Abbas Mirza tarafından 1804 senesinde Rus ve Kaçar savaşlarına resmî müverrih olarak davet edilmiştir. Bu davetle Kaçar ve Rus savaşlarına iştirak etmiş ilk resmî tarihçi olmuştur. Müellif bu önemli savaşta bizzat şahit olduğu olayları Me'âsir-i Sultânî isimli eserinde işlemiştir. Ancak Rus-Kaçar savaşlarının ikinci merhalesine katılamadan 1242/1826-27 yılında vefat etmiştir. Abdürrezzâk Bey, eserlerinde Farsçayı çok etkili kullanmış özellikle Arap şiirini tahlil ettiği kısımlarda önemli mukayeseler gerçekleştirmiştir. Bilhassa "Bazgeşt"

üslubunu etkili kullanıp eserlerini akıcı bir şekilde sunmuştur. Bazı eserler her ne kadar ona nispet edilmişse de söz konusu eserlerin bir kısmında yapılan incelemelerde bunların bazılarının ona ait olmadığı anlaşılmıştır.

Müellifin yapıtları resmî tarih yazımının yanı sıra mahallî (yerel) tarihçilik bağlamında da önem arz etmektedir. Tarih bağlamında kaleme aldığı eserlerinde devrin siyasi durumunun yanı sıra İran'da hanlıklar devri olarak nitelendirilen dönemde (1747-1828) Azerbaycan hanlıklarının birbirleri ve merkezî otorite ile olan ilişkilerine de önemli ölçüde yer verilmiştir. Yapıtlarında devrin kültürel ve ticari durumunu havi birçok malumat bulunmaktadır. Müellifin çalışmaları genel olarak XVIII. ve XIX. yüzyılda İran, Kafkasya ve Osmanlı Devleti tarihine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu eserler özellikle bu devri çalışan tarihçi ve edebiyatçılar için başat yapıtlar niteliğindedir.

Kaçarlar devrinde birçok eser patronaj desteği ile kaleme alınmıştır. Görüldüğü kadarıyla Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî'ye müelliflik ve yazım işleri hususunda patronaj desteği sunan Feth Ali Şah-ı Kaçar'ın oğlu Naibü's-saltana Abbas Mirza'dır. Abdürrezzâk Bey hem Zend Sarayı'nda hem de Kaçar sarayında önemli ilmî işler gerçekleştirmiştir. Bu sebeple de devlet erbabı ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Müellif Kaçar Sarayı'nda bilhassa Naibü's-saltana Abbas Mirza'ya yakın durmuştur. Bu samimiyetten ötürü Abdürrezzâk Bey, 1232/1816-17 yılında tamamlamış olduğu Hadâiku'l-üdebâ' isimli eserini Abbas Mirza adıyla telif etmiştir. Yine İbrahim Müteferrika'nın Târîh-i Seyyah adıyla Türkçeye çevirmiş olduğu Judasz Tadeusz Krusinski Seyehatnamesi'ni Abbas Mirza'nın emri ile Türkçeden Farsçaya çevirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî & Rüstem Han-ı Dunbulî. (1266). *Târîh-i dunbulî*. Kitaphâne-i Merkezî-i Danışgâh-ı Tehran nr. 3210/824.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (t.y). *Basiretname*. Tahran Meclis Kütüphanesi Nr. 15981/2309.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (t.y). *Hadâ'iku'l-cinân*. Tahran Meclis Kütüphanesi Nr. 86425/912.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (t.y). *Hadâ'iku'l-üdebâ*. Tahran Meclis Kütüphanesi Nr. 9169/11892.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, (t.y). *Câmi-i hâkânî*, İran Milli Kütüphanesi, <https://www.quranicthought.com>. Erişim: 23.08.2025.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (1369). *Basiretname*. (Y. Kaidî, Dü), İntişarat-ı Anahita.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, (1833). *Dynasty of the kajars*. (Çev. Sir Harford Jones Brydges), Oxford and H. Constable.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (1342). *Nigâristân-ı dârâ*. (Cilt 1). (D. A. Heyyampûr, Dü.) Şirket-i Çap-ı Ketab-ı Azerbaycan.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (1349). *Tecrübetü'l-ahrâr ve tesliyetü'l-ebrâr*. (Cilt 1). (H. Q. Tabatabai, Dü.), Daneşgede-i Edebiyat ve Ulumû İnsanî Tebriz- Müessesesi-i Tarih ve Ferhenge İran.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (1350). *Tecrübetü'l-ahrâr ve tesliyetü'l-ebrâr*. (Cilt 2). (H. Q. Tebatabai, Dü.), Daneşgede-i Edebiyat ve Ulum İnsanî-i Tebriz, Müessesesi-i Tarih ve Ferhengî İran.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, (t.y.). *Nigâristân-ı Dârâ* [El Yazması]. Tahran Melik Kütüphanesi (No. 1393.04.04311). 22 Nisan 2025 tarihinde <https://tinyurl.com/ya7kns7v> adresinden erişildi.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî, (t.y.). *Hakâyiku'l-envâr* [El Yazması]. Tahran Melik Kütüphanesi (No. 1393.04.03660/003). 22 Nisan 2025 tarihinde <https://tinyurl.com/hxkhztcb> adresinden erişildi.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (1362). *Sefername-yi krusinski*. (M. M. Ahmedî, Dü.).
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (1383). *Me'âsir-i sulţânî*. (G. M. Nejad, Dü.), İntişarat-ı Müessesesi-i İran.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (t.y). *Hadâ'iku'l-cinân*. Kitabhane-i Meclis-i Şûra-i Milli ş. 912.
- Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. (1395). *Selîm û selma*. (A.R. Yameha, Dü), Ferhengî Neşr-i Nû.
- Akasî, M. (1350). *Târîh-i hoy*. İntişarat-ı Müessesesi-i Tarih ve Ferhengî İran.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2019). Safevi tarih yazıcılığı ve safevi çağı kronikleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 143-164.

- Bahar, M. T. (Melikü's-şûara). (1389). *Sebk şinasî*. (Cilt. 3), Müessei İntişarat-ı Emir Kebir.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2010). 397 *Numaralı Halep Livası Mufasssal Tahrir Defteri* (Cilt 1). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Başçı, V. (2019). Dunbulî beyliği tarihi ve tarihi kronikleri [xiii-xviii. yy.]. *Kadim Akademi SBD*, 3(2), 63-114.
- Berrakî, F. (1384). Nigahi be tashih ve çapê cedid kitab-ı me'âsir-i sultânî. *Neşriye-i Ketab Mah Tarih ve Cografya*, (92-93), 88-91.
- Evliya Çelebi. (2010). *Seyahatname* (1. Kitap/Cilt 4). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü), Yapı Kredi Yayınları.
- Hacı Muhammed Ağa-yı Dunbulî. (1265). *Tarih-i dunbulî*. Kitabhane-i Merkezi-yi Tebriz, Bakış-i Nahçıvanî, Nr. 1799.
- Hamzeh'ee, M. (2009). *Yaresan (ehl-i hak) bir kürt cemaati üzerine sosyolojik tarihsel ve dini-tarihsel bir inceleme*. (E. Öpengin, Çev.) Avesta Yayınları.
- Halilî, M. (1384). Eksîr-i me'âsir nû; berresi-yi mukayesse müşkile-i hüviyet der tarih negari-yi kacar. *Daneşname-i Hukuk ve Siyaset*, 19-50.
- İbn Düreyd. (1987). *Cemheretü'l luga* (Cilt 2). (R. M. Baalbeki, Dü.), Darü'l İlim Lilmelayin.
- İbn Hacer el-Askalânî. (1385). *Tabsîru'l-müntebih bi tahriri'l-müştebih* (Cilt 2). (M. Ennecar, & A. el-Becavî, Dü) Kahire: Müessesesi-i el-Mısıriye el-İmame.
- İbn Nâsirüddin. (1993). *Tavzîhü'l Müştebih* (Cilt 4). (M. N. el-Arkusî, Dü.). Müessesesi-i el-Risalet.
- İskender Bey-i Türkmen. (2019). *Târîh-i âlemârâ-yı abbâsî*, I-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınlar, III.
- İştihardî, M. (1399). *Tezkiretü'd-denabîle*. (E. F. Muradî, Dü.), İntişarat-ı Hoyî.
- Keydarî, A. K. (1389). Berresi vakkayi negarî-i naşenakhte-yi ez sedûr kacar (târîh-i feth ali han-ı kacar be kelemî orcanî. *Faslname-i Goncine-i Esnad* (77), 10-21.
- Kostikyan, K.P. (2017), *Catalogue of persian manuscripts in the matenadaran*. Matenadaran Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts.
- Kurtuluş, R. (2020). Dünbulî. *Ek-1*, 352-353. D.İ.A.
- Kurtuluş, R. (2022). *Kazvînî, Mîr Yahyâ* (25). 158. D.İ.A.
- Malmisanij. (1996). *Dimuli veya zaza kürtleri*. Deng Yayınları.
- Mecdüddîn Fîrûzâbâdî. (2014). *el-Okyânûsü'l-basît fi tercemetu'l-kâmûsü'l-muhît (Kamûsü'l muhit tercümesi)* (Cilt 5). (M. Koç, & E. Tanrıverdi, Dü), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mes'ûdî. (t.y). *Murûcü'z-zeheb*. Paris Ulusal Kütüphanesi Arapça Koleksiyonu nr. 7094.

- Minorsky, V. (1991). Daylam. *The Encyclopaedia of Islam* (2), 193.
- Muradî, E. F. (1389). Macera-yı rezzakîyat meftûn dunbulî ya kaim makam ferâhanî? E. F. Muradî, & A. R. Mukkadem (Ed.), *Hoy, Diyar-ı Basfa* (ss. 117-126), Merkez-i Hoy Şinasî.
- Nahçıvanî, H. H. (1328). Abdürrezzâk beg-i dunbulî. *Neşriye-i Daneşkede-i Tebriz*, 2(1), 1-13.
- Nikitine, B. (1929). Les Afsars D'urumiyeh. *Journal Asiatique-Librairie Orientaliste Paul Geuthner Rue Jacob* (8), 67-113.
- Özgüdenli, O. G. (2011). Tarih. (40), 54-58. D.İ.A.
- Papazyan, A.D. (Hakob) (1975). Novyye istochniki po istorii kurdsogo naroda, (Predsedatel; Sarkisyan, G). *Akademiya Nauk Armyanskoy SSR Institut İstorii Strani narodi Blijnegoi Srednego Vostoka VII Kurdovedeniye İzdatelstvo An Armyanskoy SSR*. 209-225.
- Papazyan, A.D. (Hakob). (1967). Poniri zhoghovrdi patmut'yan mi nor aghbyuragrut'yun, *Haykakan Ssh Gitut'yunneri Akademiayi Hratarakch'ut'yun Matenadaran «Mesrop Mashtots'» Anvan Hratarakch'ut'yun*, 229-248.
- Pekol, F. (2019). XVI. yüzyılda safeviler'de tarih yazıcılığı ve bu dönemde kaleme alınmış eserler. *Anasay* (10), 79-106. doi:<https://doi.org/10.33404/anasay.650145>.
- Pekol, F. (2023). Siyasal, sosyal ve kültürel açıdan dunbulî aşireti. (Yök Tez Merkezi, Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Pertevî Mukkâdem, A. (1388). Tahmilî tahvûlat-ı tarih nigarî asr-i kacar ve evamêlî an piş ez enklab-ı meşrutê. *Peyk Nur- Ulûm-i İnsanî*, 7(2), 3-15.
- Poştdar, A. M., Mezdarani, M. H., Muhammedî, B. & Nergis, P.B. (1397). tahlil ve berresi-i nüskhe-i khetti-i tefsir-i farsî Muhammed bin Abdürrezzâk Dunbulî”, *Faslname-i Metin Şinasî-i Adab-ı Farsî, Muavenet Pejuheş ve Fenaverî-i Daneşgah-ı İsfahan*, 54(2), 17-35.
- Pûrrüstem, R., Abdülperver, L., & Seferalizâde, M. (1400). tahlil-i sebok şenasi mesnevi-yi naz û niyaz-i Abdürrezzâk Bey-i Dunbulî. *Sebk Şinasi-yi nezm û nesri farsî*. (60), 183-202.
- Riyahi, M. E. (1372). *Târîh-i hoy*. İntişarat-ı Tus.
- Ruhanî, B. M. (1382). *Tarih-i meşair-i kûrd*. (2 b., Cilt 3). (M. M. Ruhani, Dü.), İntişarat-ı Seda û Sima.
- Saghand, E., & Ghaemi, F. (1401). tahlil sebokşnakht-i nişandarha-i ideolojik der humayunname-i Abdürrezzâk dunbulî. *Faslname-i İlmi Kaveşname Zeban ve Edebiyat-ı Farsî*(55), 63-94.
- Sefetgûl, M. (1388). Tarih nivisi der iran asrê safevî (Salhayê 1038-1148 h.k). 1(1), 65-84.
- Sevakıb, C. (1380). *Târîh-i nîgârî-yi asre safevî ve şinakht-ı menâbiğ ve meâhiz*. İntişarat-ı Nûyid-i Şiraz.

- Spuler, B. (1360). Tekvinê tarih negarî der iran. Y. Ajend içinde, *Tarih Negarî Der İran*. Neşrê Gostere.
- Şahhüseynî, N., & Felahetkha, F. (1388). Muarifi-i nüskha-i kheti-i selîm ve selma ez Abdürrezzâk beg-i dunbulî. *Fazlname-i Edebiyat-ı Farsi*(14), 91-114.
- Şerefhan-ı Bitlisi, (2019). *Şerefname*. (Cilt 1). (Çev. A. Yeğin). Nûbihar Yayınları.
- Şeşen, R. (1998). *Müslümanlarda tarih-coğrafya yazıcılığı*. İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları.
- Şirvanî, Z. A. (1388). *Büstânü's-seyâhat* (Cilt 3). (M. Mahmudî, Dü.), Neşr-i Hekâkât.
- Taurî, İ. & Gendomanî, M.A.S. (1396). “Tehavûlat tarih nigarî-i mēhellî-i iran der dovreyê selçûkî”, *pejuheşname-i tariha-i mēhellî-i iran*, 6(2), 205-227.
- Terbiyet, M. A. (1378). *Daneşmendan-ı azerbaycan*. Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslamî-Sazman-ı Çap ve İntişarat.
- Tevfik, Z. S. (2007). *El-kebâil ve ze'amat el-kabiletü'l kûrdiye fi el-asri'l el-vasit* (1 b.). Müessese-i Mukriyan-i el-Behûs ve'l-Neşr.
- Zehebî et-Turkmânî. (1962). *el-Müştebih fi'r-ricâl esmâihim ve ensâbihim* (Cilt 1). (A. M. el-Becavî, Dü.), Darü'l İhyaü'l Kutubü'l-Arabiyye.
- Zerrabî, A. K. (1379). *Tarih-i kaşan*. (İ. Afşar, Dü.) Neşr-i Çapî; Emir Kebir/Neşr-i Dijitalî; Merkez-i Tahkikat Reyane-i Kaimiye-i İsfahan.
- Zilan, B. (2019). “Zazaların kendini adlandırma biçimlerine dair tarihsel bir çözümleme” (1.b) *Sözden yazıya zazaca*, (Ed. Beltekin N.-Kırkan A.), (ss. 305-360), Peywend Yayınları.